

09 00 00 ИЛМҶОИ ФАЛСАФА
09 00 00 ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ
09 00 00 PHILOSOPHICAL SCIENCES

09 00 03 ИСТОРИЯ ФИЛОСОФИИ
09 00 03 HISTORY OF PHILOSOPHY

УДК 821.0
ББК 63.3(0)9

АСОСИ ҲАСТИИ МАЪНАВӢ ВА АХЛОҚИИ ИНСОН ДАР ОСОРИ АБӢНАСРИ ФОРОБӢ *Қорихонов Саидваққосхон Олимхонович, муаллими кафедраи сиёсатишиносӣ ва фарҳангишиносии ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров (Тоҷикистон, Хучанд)*

ДУХОВНАЯ И ПРАВСТВЕННАЯ ОСНОВА ЧЕЛОВЕКА В ТРУДАХ АБУ НАСРА ФАРАБИ *Кариханов Саидваққосхон Олимхонович, преподаватель кафедры политологии и культурологии ХГУ им. акад. Б. Гафурова (Таджикистан, Худжанд)*

SPIRITUAL AND MORAL GROUND OF MAN IN ABU NASR FARABI'S WORKS *Karihanov Saidvakkoskhon Olimhonovich, assistant of the department of politology and culturology under KhSU named after academician B. Gafurov*
E-MAIL: korikhonov1977@mail.ru

Калидвожаҳо: таърихи фалсафаи тоҷик дар асрҳои IX-X, ақоиди иҷтимоӣ фалсафии Абӯнасири Форобӣ, мадинаи фозила, мадинаи ҷоҳила, саодат, ақли фаъол, ҷомеаи идеалӣ

Дар мақола ақоиди иҷтимоӣ сиёсии бунёдгузори фалсафаи иҷтимоӣ яке аз номвартаарин мутафаккирони асри 9-10 Абӯнасири Форобӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллифи рисола бар он кӯшидааст, ки мафҳумҳои марказии таълимоти инсонгароӣ ва ахлоқии Форобиро чун категорияи саодат, некӣ, бадӣ, иродаи озод, ақли фаъол, ҷомеаи идеалӣ (мадинаи фозила) ҷомеаи ҷоҳила ва ғ омӯхта, дар ин раванд хусусиятҳои афкори фалсафии ӯро муайян намояд. Чунин бармеояд, ки Форобӣ моҳияти ҳастии маънавии инсонро дар «ҷомеаи фозила»-и худ тасвир намуда, роҳи расидан ба саодатро, ки асоси ҳастии инсонро ташкил медиҳад, муайян месозад ва бар замми ин, аз монеаҳои, ки дар ин роҳ ба вуҷуд меояд, ҳушидор медиҳад.

Ключевые слова: история таджикской философии IX-X вв, социально-философские взгляды Абу Наср Фараби, «Добродетельный град», «Невежественный град», счастье, активный разум, идеальное общество

Изложен анализ социально-политических воззрений основоположника арабо-исламской социальной философии Абу Насра Фараби (IX-Xвв.). Предпринята попытка исследовать сущность и содержание центральных понятий социально-нравственного

учения Фараби, в частности «счастье», «добродетель», «свободная воля», «активный разум», «идеальное общество» («Мадинат ал-фазила»), «невежественный град» («Мадинат-ул-джахила»). Подчеркивается, что Фараби описывает сущность духовного бытия человека в «Добродетельном граде» («Мадинат-ул-фазила»), определяет пути достижения счастья, составляющего основу бытия человека, и предупреждает о препятствиях, возникающих на этом пути.

Key words: *the history of Tajik philosophy of the IX-th - X cc., social-philosophical views of Abu Nasr Farabi, “The Virtuous City”, “The Ignorant City”, happiness of active reason, ideal society*

In the article the analysis of social-political views belonging to the founder of Arabian-Islamic social philosophy Abu Nasr Farabi (IX-X cc.) is expounded. The author of the article makes an endeavor to research the essence and content of principal conceptions of Farabi’s social-moral tenet, in particular, such categories as “happiness”, “virtue”, “free will of active reason”, “ideal society” (“Madinat al-Fazila”), “ignorant society” (“Madinat ul-Djahim”). It is underscored that Farabi describes the essence of spiritual existence of man in “The Virtuous City”, he determines the ways of achievement of happiness composing the basis of human life and warns about impediments arising on the latters.

Абӯнаср ибни Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Узлаб ибни Тархони Форобӣ аз зумраи мутафаккирони барҷастаест, ки бо таълифоти пурмояш дар раванди ташаккули афкори фалсафии башарият нақши назаррас дорад. Ин файласуфи номвари қарнҳои 9-10, ки ҳудуди солҳои 870-873 дар шаҳристони Васич, мансуб ба Фороб (ҳудуди имрӯзаи Қазоқистон) ба дунё омада, тахминан дар байни солҳои 950-951 дар Димишқ вафот кард, дар майдони улуми фалсафӣ ва ҳастишиносии шарқӣ тавонист бо осори хеш тақони ҷиддие ворид созад.

Дар омӯзиши ҷараёни зиндагӣ ва тадқиқи фалсафаи Форобӣ муҳаққиқони ватаниву хоричӣ чун А. Баҳоваддинов, М. Диноршоев, З. Диноршоева, Е. Э. Бертелс, А. В. Саъдиев, М. Хайруллоев, А. Қосимҷонов, А. Қохид, С. Соттибекова ва ғайра хизмати сазовор намудаанд. Фузун бар ин, солҳои охир баъзе аз ҷанбаҳои андешаҳои файласуф ба монанди афкори зебоишиносӣ, масъалаи забон ва маданияти гуфтор, арзишҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ, афкори педагогӣ аз ҷониби муҳаққиқони хоричӣ чун Э. А. Бегматов, К. А. Исҳоқов, Ҳусейнов, Ж. Алтаев ва дигарон мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Аммо ҷанбаҳои гуногуни осори ин файласуф боз ҳам омӯзиши амиқ ва таҳқиқи ҷиддиро тақозо дорад ва масоили зиёде аз навиштаҳои ӯ ҳанӯз барои аҳли таҳқиқ пурра равшан нест. Аз он ҷумла, масъалаи инсоншиносии Форобӣ, ки аз масоили меҳварӣ дар осори мутафаккир ба шумор меравад, аз нуқтаи назари муҳаққиқони форобишинос андаке дур мондааст ва ё ба таъбири дигар ин ҷанбаи осори файласуф ба таври мукамал баррасӣ нагардидааст. Агарчи масъалаи мазкур дар таҳқиқотҳои олимоне чун А. А. Игнатенко, А. М. Қохид, А. Баҳоваддинов зимни баррасии афкори фалсафӣ, ҷомеашиносӣ, сиёсатшиносии Форобӣ дар ҳаҷми мақолаҳо ва бахшҳои кӯтоҳ матраҳ ёфтааст (4, 39-45, 79-103; 5, 56-98), омӯзиши моҳияти инсон ва мавқеи он дар фалсафаи Форобӣ диққат ва таҳқиқи бештару амиқтареро тақозо дорад. Бинобар ин, дар навиштаи зерин кӯшиш ба ҳарч додем, то масъалаи моҳияти инсон ва шинохти инсонро чун меҳвари асосии фалсафаи ҳастӣ дар ҷаҳони фикрии Абӯнаصري Форобӣ таҳқиқ намоем. Қабл аз он ки масъалаи мазкур дар

таълимоти Форобӣ мавриди таҳлил қарор бигирад, бояд нахуст таҳқиқ намоем, ки худи мутаффакир ҳамчун инсон чӣ гуна услуби зиндагиро пеш гирифта буд. Дар сарчашмаҳо зикр гардида, ки Форобӣ аз хурдсолӣ зехни даррок ва майли беандоза барои омӯхтан дошт. Ин фазилати мутафаккир боис гардидааст, ки баъдҳо ба марокизи илму тамаддун: Бухоро, Самарқанд, Бағдод, Димишк, Ҳалаб Миср, Исфохон, Рай, Ҳамадон ва ғ. сафар намояд ва улуми замони худро фаро гирад. Дар шаҳри Бағдод (аз марказҳои бостонии илму тамаддун) истиқомат ихтиёр намудани Форобӣ дар ҳаёти ӯ нақши бориз гузошта буд. Маҳз дар ҳамин шаҳр Форобӣ илмҳои гуногуни замонашро омӯхта, чун донишманди шинохта маъруфият пайдо кард (8, 269).

Масъалаи инсоншиносӣ, ки мавриди баҳси мақолаи мост, дар илми фалсафа масъалаи тозае нест. Маълум мешавад, ки қабл аз Абӯнасири Форобӣ ба ин масъала ханӯз хеле муқаддам донишманд ва файласуфи номвар Абӯбакри Розӣ низ рӯй овардааст.

Дар осор ва ҷаҳони фикрии Розӣ андешаҳо оиди инсон, ҳаёт, марг, маърифатнокӣ, тачрибаи ҳаёти инсонӣ ба назар мерасанд. Ба ақидаи Розӣ ҳақиқат он вақт кушода мешавад, ки дарёфтани ҳаёти шахсӣ ба амал татбиқ карда шавад. Барои Розӣ донишгари ҳақиқат маънои зиндагӣ кардан дар он аст. Аз ин рӯ, тамоми зиндагии мутафаккир ба мушоҳидаи инсон равона шуда буд.

Вақте масъалаи мазкурро дар таълимоти фалсафии Форобӣ пайгир мешавем, дармеёбем, ки файласуф кӯшидааст, то фалсафаи ҳастиро аз нигоҳи мутафаккирони тамоми олам бишносад, аз он ҷумла решаҳои онро дар таълимоти фалсафии гаҳвораҳои тамаддуни бостонии Юнон бичӯяд. Тибқи маълумотҳо ӯ «Китобу-нафа»-и Арастуро сад бор хонда буд (7, 8).

Ибни Халликон зикр мекунад, ки Форобӣ ҳамеша танҳо мезист ва бо мардум нишастанро дӯст намедошт. Вақте дар Димишк умр ба сар мебард, бештари вақти худро дар соҳили ҷӯйҳову канори боғҳо дар таълифи асарҳои худ мегузаронид. Шогирдонаш низ барои диданаш ба ҳамон ҷо меомаданд. Ин нуқта далолат бар он мекунад, ки мутафаккир қимати вақтро хуб медонист, ба олами андеша ва тафаккур ғӯтавар буд, зеро мусаллам аст, ки танҳоиро беҳтарин фурсати тафаккур, тааммул, гуфтугӯ бо худ ва заминаи худшиносӣ доништаанд.

Форобӣ тамоми таълимоти файласуфони гузаштаро медонист ва ба муқобили догматизм ва схоластикаи асримиёнагӣ мубориза мебард. Аз ин рӯ, афкори фалсафии ӯ диққати бисёр муҳаққиқон ва муаррихонро ба худ ҷалб кардааст. Абӯалӣ ибни Сино, Берунӣ, Ибни Рушд ва дигарон ба эҷодиёти ӯ эътибори зиёд доштанд ва ӯро ҳамчун устоди худ шинохтаанд.

Форобӣ таълимоти Афлотун ва Арастуро омӯхта, таҳлил, тачзия ва такмил намуда, аз он хулосабарорӣ мекард. Осори ин файласуфон дар андешаву орои Форобӣ дар ҳар сурат нақши марказӣ доранд, аммо азбаски Форобӣ асарҳои Арастуро талхис кард ва худди улумро аз якдигар имтиёз дод, бад-ин ҷиҳат унвони «муаллими сонӣ» - ро гирифт.

Чунон ки маъхазҳо таъкид кардаанд, Сайфуддавла чун ихлосманди Форобӣ ба сифати ёрӣ ба ӯ маош таъйин карда буд. Вале Форобӣ аз он фақат ҷаҳор дирҳам, ки барои рӯзгузаронии ӯ кифоя буд, мегирифту халос. Мавқеи илмию адабии Форобӣ хело ҳам баланд буд, аҳли илм ба ӯ эҳтироми бузург доштанд бисёр олимони араб дар назди ӯ дарси маҳорат меомӯхтанд. Назар ба ахбори муаррихони асрҳои 11-12 дар

худ Шом шогирдони Форобӣ қариб ба ҳазор нафар мерасид. Даре нагузашта овоза ва шӯхрати вай дар саросари тамоми мамлакатҳои Шарқи Миёна ва Наздик паҳн мешавад. Ӯ агарчи ҳамчун «муаллими сонӣ» (пас аз Арасту- «муаллими аввал») шинохта шуда буд ва обрӯю этибори зиёд дошт, зиндагии басо одиёна ва фақиронаро интихоб карда буд ва ҳатто барои навиштан чароғе пайдо карда наметавонист. Дар ин бора муаррихи асри 12 Ибни Халлиқон чунин менигорад: «Форобӣ дар яке аз боғҳои Димишқ посбонӣ мекард, ӯ бисёр ҳам камбағал буд, ҳатто чароғи посбониро ба кори худ сарф мекард» (6, 901).

Тавре ки аз нуктаҳои фавқуззикр бармеояд, масъалаи пайдоиши инсон ва моҳияти ҳастии он на танҳо дар таълимоти ахлоқии Форобӣ, балки дар зиндагии воқеии ин мутафаккир низ масъалаи меҳварӣ маҳсуб меёбад. Басо чолиби диққат аст, ки ин донишманд ханӯз дар асри миёна нахустин шуда масъалаи инсонро ба таври комил ба доираи таҳқиқоти фалсафӣ ворид кард ва татбиқи онро дар амалия нахуст аз худаш оғоз мекард. Форобӣ бар он буд, ки таҳқиқи олам ва инсон ҳамчун заминаи ҳалли масъалаҳои ахлоқӣ дар ҷомеа хидмат хоҳад кард. Ин аст, ки мутафаккирони номваре чун Ибни Сино, Ибни Боҷа, Ибни Рушд ва дигарон ба таълимоти иҷтимоиву сиёсии Форобӣ истинод намуда, андешаҳои фалсафии худро иброз доштаанд (8, 89).

Зимни баррасии мавқеи инсон дар ҷаҳоншиносии Форобӣ ва дар ин замина муайян сохтани асоси ҳастии маънавии инсон ногузир омӯзиши масъалаи ахлоқ, яъне роҳи расидан ба мақсади асосии ҳастӣ пеш меояд ва ҳар ду дар як поя мавриди таҳлил қарор мегиранд. Форобӣ инсонро чун мавҷуди мураккаб мавриди омӯзиш қарор дода, онро аз рӯи меъёрҳои равоии ахлоқӣ, иҷтимоӣ ба гурӯҳҳо тасниф мекунад. Инсон дар таълимоти фалсафии Форобӣ як ҷузъи ногусастани табиат ва олами ҳастиро ташкил медиҳад ва бо ақли худ аз мавҷудоти дигар имтиёз дорад. Мутафаккир бар ҳилофи афкори замони худ таъкид медорад, ки масъалаи некиву бадиро танҳо ақли инсон метавонад муайян намояд, бахту саодати одам бошад ба дониш ва кӯшишу ғайрати ӯ вобаста аст. Аз ин хотир, мутафаккир яке аз масъалаҳои асосии ахлоқро роҳи ба саодат расидан меонад. Дар таълимоти ахлоқии Форобӣ категорияи саодат на танҳо як мафҳуми марказист, балки бо умумияти худ аз категорияҳои дигар тафовут дорад, зеро категорияҳои неки ва бадӣ, шараф, номус, адолат, вичдон ва ғ. аз ҷиҳати дараҷа ва моҳияти худ дар нисбати категорияи саодат муайян карда мешаванд. Форобӣ таъкид медорад, ки: «Ҳамаи он чизе, ки барои ба саодат расидан муфид аст, некист ва ҳамаи он чизе, ки барои саодатманд шудан монеъ мегардад, бадист» (1, 48). Хушбахтӣ низ ба андешаи Форобӣ ду навъ мешавад: воқеӣ ва ҳаёлий. Инсон хушбахтии воқеиро ҳамоно вақт ноил шуда метавонад, ки рӯҳи ӯ оҳиста – оҳиста камол ёфта, нисбат ба материя бениёз мегардад ва бо ақли кул мепайвандад (2, 427). Шартӣ зарурии ба даст овардани саодатро бошад, файласуф дар омӯхтани илм ва дониши назариявӣ мебинад. Ба ифодаи дигар, илм муқаддимаи саодат аст. Мутафаккир таъкид дорад, ки дониш бояд бо ахлоқ зинат дода шавад, зеро олими бадахлоқ шахси комил ба ҳисоб намеравад. Тавре ки маҳсули дарахт мева аст, саодат низ натиҷаи ахлоқи нек мебошад.

Дар мавриди он ки хушбахтӣ мақсади асосии ҳаёти одам аст ва барои хушбахт гардидани инсон кирдори вай бояд нек бошад, ақидаи Форобӣ мураккабтар аст. Ба андешаи ӯ хушбахтӣ камолоти муайянест, ки инсон ба воситаи ақли фаъол соҳиби он мешавад. Дар рисолаи «Таҳсили саодат» Форобӣ қайд мекунад, ки мақсади инсон

хушбахт шудан аст. Инсон ҳамон вақт эҳсоси хушбахтӣ мекунад, ки фаъолияти ҳаётии ӯ бо хирадаш мувофиқ ояд. Аз ҳамин хотир, вазифаи инсон инкишоф додани ақл мебошад. Ба андешаи мутафаккир дар роҳи ноил шудан ба хушбахтӣ иродаи озод нақши бузург мебозад. Ин нуктаро Форобӣ дар рисолаи «ас-Сиёсат ал-маданӣ» шарҳ дода ба ин маънӣ менигорад, ки интихоби озод фақат ба инсон хос аст, зеро инсон дорои ақли фаъол мебошад. Интихоби озод дар инсон аз хулосабарорихоӣ мантиқии хирад ба вучуд меояд (2, 29).

Рисолаҳои «ас-Сиёсат ал-маданӣ» ва «Орои аҳли мадинат ал-фозила» бозгӯи он мебошанд, ки мақсади олии инсон ба туфайли амалу кирдори нек саодатманд шудан аст. Форобӣ дар ин замина мафҳуми некиро ба ду қисмат ҷудо мекунад. Қисмати якуми он некии интеллектуалӣ аст, ки ҳамаи хусусиятҳои он бо роҳи тарбия ва омӯхтан ба даст меояд. Қисми дувуми неки ба андешаи мутафаккир ахлоқи нақӯкорӣ аст, ки он бо урфу одат ҳосил мешавад. Аз нигоҳи Форобӣ некии қисми аввал афзалият дорад, зеро дар ботини он талош ва ғайрати шахс мақоми меҳварӣ дорад.

Хулқу атвори бад боиси гумроҳӣ ва залолати инсон мегардад. Инсон бояд саъю талош бар он дошта бошад, ки ҳамеша некиро тарғиб намояд. Табиат бошад барои некӯкор шудани инсон танҳо имкониятро фароҳам меорад. Туфайли ин имконият фаъолияти инсон роҳандозӣ мегардад. Кирдори некро Форобӣ дар вучуди инсон як амри имконпазир медонад. Пас танҳо аз ҷониби инсон кӯшиш ва хоҳиш мебояду халос.

Дар таълимоти ахлоқии файласуф некӯӣ на танҳо бо хулқи инсон, балки бо ҳадаф ва мароми ӯ низ пайванди ногусастанӣ дорад. Мақсади инсон низ аз дидгоҳи ин мутафаккир гуногун мешавад: мақбул, муфид ва некӯ. Амалиёти ҳама навъи мақсад барои аз худ кардани касбу ҳунароҳо равона карда мешавад, зеро бидуни аз худ кардани онҳо инсон ба мақсад расида наметавонад.

Афкори фалсафии А. Форобӣ дар мавриди рушди ҷомеаи инсонӣ, принципҳои фаъолияти инсон ва нақши ӯ дар он ҷомеа бештар дар рисолаи «Орои аҳли мадинат ал-фозила» баён гардидаанд. Аз таълимоти фалсафии ӯ бармеояд, ки Форобӣ дар рисолаи мазкур баробари муайян кардани мавқеи инсон дар ҷомеа, афкори сиёсиву иҷтимоии худро низ ибраз медорад. Файласуф бад-он бовар буд, ки муттаҳидии одамон, баровардани ниёзҳои якдигар ва бад-ин васила такмил додани камолоти ҳамдигарӣ рисолати азалии онҳо мебошад. Аз ин лиҳоз, ба ақидаи Форобӣ ҷамъияти инсонӣ аз оғози пайдоиши худ мазмун ва моҳияти гуманистӣ дорад. Чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки файласуф дар ҷамъияти феодалий дар бораи давлати идеалӣ ва хушбатии умум меандешид. Давлатро ба «мадинаи фозила» ва «мадинаи чоҳила» ҷудо кардани Форобиро бошад муҳаққиқон бештар дар заминаи андешаҳои таҳайюлий ба вучуд омада мебуданд (3, 4, 8). «Мадинаи фозила»-и Форобӣ давлатест, ки некӯкорӣ, адолат ва ҳақиқат, дӯстии байни одамон ҳадафи асосии ҳар як узви ҷомеаи он аст. «Мадинаи чоҳила» бошад баръакс, бо шахрвандони нокомил, ҷангҷӯ, истисморгар ва ғ. боиси парокандагӣ ва нобаробарии ҷомеаи инсонӣ дар рӯи замин мегардад. Соқинони ин кишвар ба ақидаи Форобӣ саодати ҳақиқиро наметавонанд ва барои дарёфти он саъю талош ҳам наметавонанд. Ин давлат боз дар навбати худ ба 6 навъ тақсим мешавад: а) мадинаи зарурӣ, б) мадинаи мубодила, в) мадинаи разолат ва бадбахтӣ, г) мадинаи ҳақпараст, ғ) мадинаи мансабпараст, д) мадинаи шахват-

параст. Дар тамоми навъи мадинаи чоҳила хислатҳои гуногуни ахлоқи разилаи инсонӣ ба мушоҳида мерасад.

Андешаҳои инсонгароёнаи Форобӣ, ки зимни назарияи фалсафии ӯ дар мавриди сохтори ҷомеаи идеалӣ баён мешавад, бозгӯи он аст, ки ахлоқ аз нигоҳи мутафаккир комилан аз мавҷуди соҳиби шуур, яъне инсон бармехезад ва барои офаридани саодат боз ҳам аз ҷониби худ инсон дар амал татбиқ мегардад. Ин назарияи ҳастииносии ва инсоншиносии Форобӣ фарогири ақидаҳои материалистӣ аст дар мавриди дарки ҷараёни омӯзиш, ки така ба олами воқеӣ дорад.

Масъалаи ақли инсонӣ, муъҷиза будани он ва нерӯи фавқулода доштани ақро Форобӣ дар ҷои аввал мегузорад. Файласуф бар он назар аст, ки ақли инсонӣ на танҳо вазифадор аст, то зиндагии ашхоси алоҳидаро ба пеш барад, балки пешравиӣ гуруҳҳо, ҷомеа ва ҳатто давлатро таъмин намояд. Бо роҳнамоии ақл пеш бурдани қори давлат ин саъю талош барои зиндагии осудаҳолона ва бонизому тартиб аст.

А. Ҷоҳид афкори фалсафии Форобиро дар бораи ҷомеа ва давлатдорӣ баррасӣ намуда, мақоми инсонро дар ҷомеа аз нигоҳи файласуф ин гуна таҳлил кардааст, ки инсонҳо вобаста ба донишу биниш, касбу қор, мавқеи иҷтимоӣ аз ҳамдигар тафовут доранд. Бо вучуди ин, бино ба андешаи Форобӣ ҳар як инсон бояд ба сӯи некӣ ва бад-ин васила ба сӯи саодат саъю талош варзад. Мутафаккир дар ин қор ҳар касро соҳиби нерӯ ва имконият наметонад ва бар он аст, ки инсонҳо дар самти роҳнамоӣ ба дастгирӣ ва донишу таҷрибаи ҳамдигар ниёз доранд (4, 44). Ин ҷо назарияи иттиҳод ва фарҳанги баҳамзистии мардум арзёбӣ мешавад, ки омӯзиши он дар рушди ҷомеаи муосир низ муфид хоҳад буд. Чун таҳлили мавзӯи доманаи фароҳ дорад ва дар зарфи як мақола ғунҷоиш наметозирад, матолиби муҳими масъаларо бад-ин тартиб натиҷагирӣ хоҳем кард:

1. Форобӣ ҳанӯз дар ҷамъияти феодалӣ тарҳи сохтори демократӣ ва пойдорӣ ҷомеаи шахрвандиро дар он манзур дошта, афкори гуманистии худро иброз дошта буд. Форобӣ бовар дошт, ки танҳо ба воситаи маърифат ахлоқи одамонро беҳтар қардан мумкин аст. Аз ин рӯ, талқин мекард, ки ҷамъият танҳо ҳамон вақт рушд мекунад, ки агар онро раиси мадинаи фозила идора кунад. Дар симои сардори давлати ормонии худ Форобӣ шахси оқил, солим, соҳибфикр, ҳақиқатҷӯ, донишманд, часур ва соҳибистеъдодро тасаввур мекард ва ин ҳама фазилатҳоро дар шахсияти файласуф меид. Аз ин хотир, чунин меандешид, ки файласуф саодатмандии ҷомеаро таъмин қарда метавонад. Илова бар ин, ҳангоми вучуд надоштани сардори идеалӣ идорақунии сарҷамъона (русои афозил, малик ас-сунна, малик фил-ҳақиқа ва ғ.) -ро тарғиб мекард. Ин андешаи Форобӣ шоҳиди он аст, ки мутафаккир тибқи мафкураи замони худ ҷонибдори ҳокими фарҳангсолор ва адолатпарвар буд.

2. Аз тарафи дигар, бояд зикр намуд, ки файласуф дар муҳити давлати феодалӣ ва бо маҳдудияти мафкура дарқ қарда наметавонист, ки танҳо мавҷудияти сарвари идеалӣ барои сохтани ҷомеаи идеалӣ қодир нест. Ин ақидаҳои файласуфро нисбат ба ҳокими идеалӣ (раиси мадинаи фозила) донишманди шинохта А. Баҳоваддинов симои тахайюлӣ дониста менависад: «Утопияи ... Форобӣ воқеънопазир аст. Вале баъзе нишонаҳои онро, ки сохтори давлатиро такмил медиҳанд, Сомониёну Фотимиён қисман амалӣ гардониданд. Онҳо дар аснои офаридани қонунҳо уқало (донишмандон)-ро истифода мекарданд ва қабл аз он ки ин ё он тадбири муҳимро андешанд, ба маслиҳати эшон муҳтоҷ буданд» (3, 81).

3. Дар ақидаи Форобӣ нисбат ба ҷомеаи идеалӣ, ки асоси онро саодати инсоният ташкил медиҳад, таъсири афкори фалсафии Афлотун ба мушоҳида мерасад. Хусусияти фарқкунандаи ҷомеаи идеалии Форобӣ дар он аст, ки ӯ сарвари ҷомеаро дар симои намояндаи табақаи муайян намебинад. Гузашта аз ин, сарвари давлат ба фикри Форобӣ набояд ба мерос дода шавад. Ин ақидаи мутафаккир боз ҳам назарияи гуманизм ва инсонгароии ӯро, ки бар мабнои тарозуи ақл барқашида мешавад, тақвият медиҳад.

4. Омӯзиши масъалаи инсон дар таълимоти Форобӣ чанд масъалаҳои дигари меҳварии афкори фалсафии ӯро бозгӯ мекунад. Файласуф зимни омӯзиши масъалаи инсон ва моҳияти ҳастии он ба баррасии масоили донишандӯзӣ, ахлоқ, зебоишиносӣ, равоншиносӣ, ҷомеашиносӣ, давлатдорӣ ва ҳуқуқ мепардозад.

Омӯзиши таълимоти фалсафиву ахлокии Форобӣ бори дигар равшан месозад, ки инсон дар доираи ҳастӣ мавҷуди олий ва дорои ақли фаъол аст. Маҳз тавассути ба кор гирифтани хусусияти фарқкунандаи худ (дорои ақл будан, бо ин васила худро шинохтан, дониш омӯхтан, некӣ кардан ва ғ.) аз мавҷудоти дигар фарқ мекунад ва метавонад ба саодати воқеӣ бирасад. Асоси ҳастии маънавии ӯ низ дар ҳамин ҷой арзёбӣ хоҳад шуд.

Пайнавишт:

1. А. Форобӣ. *Сийёсат-ал-мадания, Бейрут, 1964.*
2. Аль-Фараби. *Трактат о воззглядах жителей добродетельного города // Григорян С.Н. Из истории философии Средней Азии и Ирана VII-XII вв. – М.: Прогресс, 2000. – С.177- 221.*
3. Богоутдинов А. М. *Очерки по истории таджикской философии. - Сталинабад, 1961, 436 с.*
4. Джахид А. М. *Абу Наср аль-Фараби о государстве. -Душанбе: Дониш, 1966. – 118 с.*
5. Игнатенко А. А. *В поисках счастья. -Москва: Мысль, 1989.- 254 с.*
6. Лугатнома. *Таълифи Алиакбари Деҳхудо, иборат аз 14 мучаллад. -Техрон, 1371*
7. Содиқов А. *Ганҷинаи ахлоқ. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 96 саҳ.*
8. *Таърихи фалсафаи тоҷик. ҷ. 2. - Душанбе: Дониш, 2016.- 892*
9. Хайруллаев М.М. *Абу Наср аль-Фараби. -М.: Наука, 1982. - 246с.*

Reference Literature:

1. *Al-Farabi. Civil Politics. – Beirut, 1964*
2. *Al-Farabi. The Treatise on the views of the Residents Living in the Virtuous City // Grigoryan S. N. From the History of the Philosophy of Middle Asia and Iran of the VII-th – the XII-th Centuries. – М.: Progress, 2000. – pp. 177-221.*
3. *Bogoutdinov A. M. Essays on the History of Tajik Philosophy. – Dushanbe, 1964-. 436 pp.*
4. *Djakhid A. M. Abu Nasr al-Farabi about States. – Dushnabe: Knowledge, 1966. – 118 pp.*
5. *Ignatenko A. A. In Quest of Luck. – М.: Thought, 1989. – 254 pp.*
6. *Dictionary. Compiled by Aliakbari Dekhhuo. In 14 volumes. Tehran, 1371 hijra*
7. *Sodikov A. Human Treasury. – Dushanbe: Cognition, 1984. – 96 pp.*
8. *The History of Tajik Philosophy. V.2. – Dushanbe: Knowledge, 2016. – 892 pp.*
9. *Khayrullayev M. M. Abu Nasr al-Farabi. – М.: Science, 1982. – 246 pp.*